

**Ивана Пењишевић
Алекса Попадић**

**ПРОМЕНЕ БРОЈА СТАНОВНИКА, ГУСТИНЕ НАСЕЉЕНОСТИ
И ДОМАЋИНСТАВА У НАСЕЉИМА ОПШТИНЕ
РАШКА 1948–2002. ГОДИНЕ**

Извод: На кретање броја становника, домаћинства и густине насељености општине Рашка, највише су утицали природни, историјски и економски фактори, али и њен географски положај. На основу података из пописа становништва од 1961. до 2002. године, може се констатовати да је становништво општине Рашка захваћено негативним демографским процесима. Они се огледају кроз константно опадање броја становника, што је изазвало и смањивање опште густине насељености. Број домаћинства не прати пад броја становника, јер је нестајање патријархалних домаћинства присутно и у овом делу Србије. Концентрација становништва усмерена је на урбано подручје, па је изражен процес депопулације сеоских насеља општине Рашка. У истраживању су коришћене различите методе (статистичке, картографске, аналитичке и синтетичке), па резултати овог рада могу бити искоришћени у истраживањима различитих наука, нпр. у географији становништва, туризмологији, просторном планирању.

Кључне речи: Рашка, становништво, домаћинства, територијални размештај

Abstract: The tendencies in the changes of number of population, changes of number of households and changes of population density in Raska municipality were effected by natural, historic and economic factors, as well as its geographical position. The continious population number decrease lead to population density decrease. Population number decrease is not followed by household number decrease, because patriarchal family is disappearing. Population is mainly concentrated in urban areas, so rural areas of Raška municipality are affected by depopulation. According to Cencus data since 1961 to 2002, population of Raška municipality is affected by negative demographic procesis. In this research different methods are used (cartographic, statistics, analytics and synthetics), and results could be used in various science researches, such are population geography, tourismology and spatial planning researches.

Key words: Raska, population, households, spatial distribution

Увод

Територија општине Рашка се налази у југозападном делу Србије. На северу се граничи са општином Краљево, на западу са општином Ивањица, на југозападу са општином Нови Пазар, јужно са општином Лепосавић, док је источна граница према општинама Брус и Александровац. У наведеним границама, општина Рашка захвата површину од 666 km² и ад-

министративно је чини 61 насеље, од којих су 57 сеоска, три градска (Рашка, Баљевац и Јошаничка Бања) и једно туристичко насеље (Копаоник). У регионално – географском погледу, Рашка се у налази у саставу Рашке микрорегије (Марковић, Ј., Павловић, М., 1995). На основу истраживања која смо обавили на терену (Пењишевић, И., 2010), дошли смо до закључка да се административне границе општине Рашка у потпуности поклапају са природним границама микрорегије Рашки крај.

Према административној подели Србије, општина Рашка се налази у централном делу Рашког округа, којем припадају још четири општине – Врњачка Бања, Краљево, Нови Пазар и Тутин. Рашки округ обухвата 0,76% површине Републике Србије, а општини Рашка припада 17,1% површине истоименог округа. По површини територије коју захвата, општина Рашка се налази на претпоследњем месту, а по броју становника је на последњем месту у Рашком округу. Према резултатима пописа становништва из 2002. године,¹ у општини Рашка је живело 26.981 становника, са просечном густином насељености од 40,2 ст/км², што је знатно мање од просека за централну Србију (97,6 ст/км²). Ово је забрињавајући податак, ако имамо у виду да је становништво најзначајнији фактор регионалног развоја.

Промене броја становника

Узрочно-последичне везе и односи између природне основе и савремених демографско – насеобинских, социо – економских и просторно функцијских појава и процеса, утичу на промене у кретању, размештају и структурама становништва. Као показатељ промена и утицаја појединих фактора на целокупни демографски развитац, укупно бројно стање становништва и његове промене на најједноставнији начин осветљавају ефекте тог развитака и његове основне тенденције (Лугоња, А., Гатарих, Р. Д., 2010). Тако су промене у укупном становништву општине Рашка биле детерминисане како биолошком компонентом, тако и изразитим емиграционим карактером. На основу података који се односе на пописе становништва од друге половине XX века па све до прве деценије XXI века, може се констатовати да становништво општине Рашка бележи негативан популацијски раст. У периоду 1948–2002, број становника је повећан за свега 1.144 лица (индекс 104,4). У поређењу са општинама које припадају Рашком округу, општина Рашка за поменути временски период има најнижи индекс пораста становништва – Тутин 147, Краљево 167, Врњачка Бања 176 и Нови Пазар 372 (РЗС, 2004).

Од 1948. до 1953. године општине Рашка се популационо увећала, иако је пораст броја становника био ометан страдањима за време Другог свет-

---

¹ Подаци су дати према новој методологији Пописа становништва 2002. која је усклађена са међународним препорукама, а односи се само на ст. које живи у земљи.

ског рата. По попису из 1948. године у овде је живело 25.837, а 1953. године 28.008 становника. За петогодишњи међупописни период, број се увећао за 2.171 лице или за 8,40% (индекс 108,4). И поред пада природног прираштаја са 15,8 на 9,8% и јачања миграционих кретања у периоду 1953–1961. године, број становника општине Рашка се повећао са 28.008 на 29.856, односно за 1.848 лица или 6,06%. Ово повећање броја становника се доводи у везу са почетком развоја индустрије у Рашки и Баљевцу, када је велики проценат људи са Косова и Метохије, Новопазарског и Сјеничког краја, дошао овде у потрази за послом и трајно се населио. У овом међупописном периоду, нарочито су брзо популационо јачала имиграциона насеља – Рашка са приградским насељима Варевом и Супњем, рударско насеље Баљевац са Пискањом, Биљановцем и Побрђем, као и насеље Рудница. У ова насеља су осим становништва из других регија, мигрирали и аутохтони становници, нарочито из брдско – планинског дела општине Рашка (Пењишевић, И., 2010).

Табела 1. – Промене броја становника општине Рашка од 1948. до 2002. године

Година	Број становника	Индекс
1948.	25.837	100,0
1953.	28.008	108,4
1961.	29.856	106,6
1971.	29.367	98,4
1981.	29.475	100,4
1991.	28.747	97,5
2002.	26.981	93,9

Извор: РЗС, 2004.

Од 1961. године овај простор је захваћена негативним демографским процесима, који трају и у првој деценији XXI века. По попису становништва 1981. године, овде је живело 29.475 становника и од тада број почиње рапидно да опада. Процесом депопулације у периоду од двадесет година (1961–1981) захваћено је 51 насеље (84%), док свега 10 насеља (16%) бележе повећање броја становника (СЗС, 1966; РЗС, 2004). Највеће смањење преко 40% има 11 насеља: Копаник (97,87%), Кућане (56,62%), Покрвеник (53,31%), Орахово (52,80%), Луково (50%), Поцесје (48,84%), Себимиље (48,72%), Биочин (48,35%), Гњилица (46,52%), Курићи (46,02%) и Крушевица (40,53%). За разлику од њих, насеља на дну Рашко – баљевачке котлине, нарочито градска и приградска, бележе пораст броја становника: Супње (598,81%), Рашка (247,54%), Вареве (175,74%), Брвеник насеље (136,06%), Баљевац (108,86%) и Јошаничка Бања (Павловић Р., 1995).

Резултати пописа становништва из 2002. године указују да је настаљено популационо пражњење општине Рашка, иако овај попис није у потпуности упоредив са ранијим пописима. У пописима 1971, 1981. и 1991, по-

ред становништва у земљи, у стално становништво убрајани су и грађани из бивших југословенских држава који се налазе на привременом раду у иностранству, као и чланови њихових породица који су са њима боравили ван земље. За разлику од тога, попис становништва 2002. године, чија је методологија усклађена са међународним препорукама, односи се само на становништво у земљи. По његовим резултатима, у општини Рашка је живело 27.791 становника, од тога у земљи 26.981 и на раду у иностранству 810 становника (РЗС, 2004). У односу на попис становништва 1991, када је у општини Рашка живело 28.747 лица, у 2002. је забележено смањење за 1.766 лица (индекс 93,8). Према статистичким подацима у периоду 1991–2002. године, број становника је смањен у 54 насеља, а повећан у само 7 насеља (Супње, Курићи, Шипачина, Драганићи, Вареве, Рашка и Баљевац). Сва насеља изузев Шипачине, која су у поменутом периоду забележила пораст, налазе се у Рашко – баљевачкој котлини, па је тенденција пораста у њима директно везана за миграње становништва из брдско – планинског дела општине. За пораст броја становника у Шипачини, планинском насељу на 1.000 m н.в., највећи разлог је изградња асфалтног пута од Руднице према Копаонику, који пролази кроз центар села. То је у извесној мери успорило младо, продуктивно становништво да се даље иселава, па је пораст становништва у овом насељу последица раста природног прираштаја.

Главни разлози континуираног опадања броја становника општине Рашка, везани су за негативан природни прираштај, али и недовољно развијену привреду, што је довело до миграција становништва према развијенијим деловима Србије. У привредном погледу, Рашка је заостајала у односу на Краљево и Нови Пазар, па се зато овде досељавао мањи број становништва, док је већина миграната напуштала овај простор. То је у значајној мери утицало да поред саобраћајне, економске и управне функције, Рашка данас остане мало градско насеље.

Разлике у популационој динамици најизраженије су на нивоу насеља, јер се преко њих најбоље уочава процес депопулације на једној и концентрације становништва на другој страни. Територијално посматрано, број становника смањен је у брдско-планинским сеоским насељима, док је повећан само у градским и приградским насељима. Ово је последица саобраћајно-географског положаја, јер депопулацијски делови обухватају падине Голије и Копаоника, где су путеви знатно лошији у поређењу са истим у насељима на дну и ободу Рашко–баљевачке котлине. У градским насељима су присутне обе компоненте пораста становништва – природна и миграциона, док је у селима стално смањење броја становника последица смањења природног прираштаја, али и емиграције (Социо–економска анализа општине Рашка, 2008).

Полифункционалност је постала најважнији „pull” фактор за становништво, што се уочава на примерима Рашке и Баљевца. Трансфер руралног у урбано становништво, довео је до појаве концентрације привред-

них субјеката и становништва у градским насељима, док на другој страни имамо све учесталију појаву гашења сеоских домаћинстава. Разлика у кретању броја становника између градских и сеоских насеља указује на повезаност демографског и привредног развоја. Депопулација као генерална појава на руралном простору је у корелацији са биолошким изумирањем и јаком емиграцијом становништва (Маринковић, Д., 2007). Примера ради, на основу резултата пописа становништва 1961. године, градско становништво имало је учешће од 7,6% у укупном становништву општине Рашка, а сеоско 92,4%. Године 2002. учешће урбане популације повећано је на 35%, а руралне смањено на 65% (СЗС, 1966; РЗС, 2004).

Низ овако неповољних појава на крају прве деценије XXI века, представља озбиљан демографски проблем општине Рашка. Нарочито треба имати у виду да је становништво најважнији фактор регионалног развоја и да садашње демографске тенденције могу довести до демографске угрожености сеоских насеља. У том смислу неопходно је успостављање добре сарадње између јавног и приватног сектора, државе и локалне самоуправе. Осим тога, све акције, кад је у питању рурални развој, треба спроводити у складу са планирањем простора и циљевима одрживог развоја и заштите окружења (Спалевић, А., 2009). Да би се становништво мотивисало да остане на селу и да не би дошло до биолошког гашења сеоских насеља општине Рашка, неопходно је побољшати услове за живот путем:

- изградње комплетне сеоске инфраструктуре (асфалтни пут до сваког засеока, решен систем канализације сеоских насеља, водоснабдевање са колективног или индивидуалног водовода, телефонизација насеља итд.),
- оспособљавања сеоских домова културе за одржавање културних програма и стручних скупова како би се окупљала сеоска омладина,
- пружања помоћи у ревитализацији старих кућа од стране локалне заједнице, ради побољшања услова живота породицама које немају довољно финансијских средстава за то,
- повољних кредитних средства од државе за развој пољопривредних газдинстава, како би сеоско становништво могло да живи од ове привредне гране,
- подстицаја развоја прерађивачких капацитета на селу, као и подстицаја инвеститорима који желе да улажу чисте технологије на сеоским подручјима, како би сеоско становништво могло себи да нађе запослење,
- организоване здравствене и социјалне заштита у сеоским насељима – отварање већег броја здравствених амбуланти и чешће ординирање лекара, подршка стандарду људи који живе од пољопривреде путем олакшица у остваривању пензионог и инвалидског осигурања (Стратегија одрживог развоја општине Рашка, 2009).

Ово су само неке од предлога мера којима би се ублажило даље иселљавање становништва из сеоских насеља, што би допринело да се општина Рашка равномерно развија у свим својим деловима. Просторно – функционал-

ни развој градских насеља у односу на рурални део, као и запостављење пољопривреде, главни су разлози који су довели до депопулације села. Фактори који су условили овако неравномеран размештај становништва, јесу повољнији услови за живот у речним долинама и у близини главних саобраћајница. Такође, развијеност бројних функција у градским и приградским насељима, нарочито рударске и индустријске, било је од пресудног значаја за концентрацију становништва у овим деловима општине Рашка (Пењишевић, И., 2010).

Територијални размештај становништва

Промене у броју становника и њихова динамика одразиле су се и на општу густину насељености, која је у општини Рашка (по катастарским општинама) од 1948. до 2002. године повећана свега 9,5 ст/км². Природни фактори (повољнија клима, плодније тло и погоднији морфолошки услови за живот на мањим надморским висинама), као и степен привредне развијености, условили су разлике у регионалном размештају становништва. Становништво све више силази са обода Рашко – баљевачке котлине у ниже делове око речних долина, где су развијене индустријска, здравствена, саобраћајна, образовна и административно – управна функција. То иселјавање становништва из планинских предела у ниже делове регије, нарочито се интензивирало у периоду после Другог светског рата, због слабења пољопривреде у корист јачања непољопривредних делатности.

Разлике у густини насељености тј. територијалном размештају становништва су евидентне у насељима размештеним у различитим хипсометријским појасевима. Највећа густина насељености и концентрација становништва је у висинском појасу до 500 m, односно у насељима смештеним на долинским странама Ибра, од Рашке до Биљановца. Густина насељености је најмања у висинском појасу преко 1.000 m, у којем су размештена планинска сеоска насеља. У њима је густина насељености почела нагло да опада после 1961. године са развојем индустрије у Рашки и Баљевцу, када је дошло до снажне емиграције са села у град и смањења природног прираштаја.

Из табеле 2 видимо да је највећа густина насељености на нивоу општине Рашка била управо 1961. године, па смо из тог разлога њу узели за поређење са подацима густине насељености 2002. године.

Општа густина насељености на подручју општине Рашка 2002. године смањена је у односу на 1961. годину (са 44,6 ст/км² на 40,2 ст/км²) и у првој деценији XXI века и има вредност која је за 2,3 пута мања од густине насељености централне Србије (97,6 ст/км²). Овако ниске вредности су у великој мери условљене привредом неразвијеношћу општине Рашка, што је условило емиграцију становништва са овог подручја. Према густини насељености, катастарске општине у општини Рашка су подељене у четири групе: испод 30, 31–60, 61–90 и 91 – 1.602 ст/км².

Табела 2. – Општа густина насељености за период 1948–2002. године

Година	Густина насељености (ст/км ²)
1948.	38,7
1953.	42,0
1961.	44,8
1971.	44,0
1981.	44,2
1991.	42,9
2002.	40,2

Извор: *РЗС, 2004.*

По попису становништва 1961. највише катастарских општина (19) је било у другој групи, од 31–60 ст/км². То су насеља која су лоцирана на ободу Рашко – баљевачке котлине и имају добру саобраћајну везу са центром (Брвеница, Казновиће, Карадак, Ковачи, Милатковиће, Радошиће, Јошаничка Бања, Поцесје, Рудница). У трећој групи, од 61–90 ст/км², било је 15 К.О. (Бела Стена, Рвати, Беоци, Корлаће, Пискања, Побрђе). Ово су насеља углавном у првој концентричној зони (до 5 km удаљености од Рашке као регионалног центра), лоцирана уз Ибарску магистралу, и у њима је у овом периоду почела да се развија индустријска функција. То је и главни узрок повећања густине насељености у њима. У првој групи, до 30 ст/км², 1961. било је 10 К.О. које се налазе у планинском делу општине Рашка (Бадањ, Биниће, Носољин, Зарево, Плешин, Боровиће, Трнава, Црна Глава). Неповољна морфологија терена условила је лошу саобраћајну повезаност ових насеља са регионалним центром, што је у значајној мери допринело иселјавању становништва у градска и приградска насеља. Године 1961. само 5 К.О. имало је густину насељености већу од 91 ст/км² (Супње, Рашка, Вареве, Баљевац и Павлица). Ово су делови општине који имају најјаче развијену индустријску функцију, што је уз повољан положај био основни разлог повећане концентрације становништва у њима.

По попису становништва 2002. највише катастарских општина (30) је у групи до 30 ст/км², што је скоро дупло у односу на 1961. годину. По бројности катастарских општина, следи друга група од 31–60 ст/км² у којој се налази њих 11. У трећој групи, од 61–90 ст/км², налазе се две катастарске општине, док је у категорији преко 91 ст/км² сврстано 6 катастарских општина (Супње, Рашка, Вареве, Баљевац, Драганиће и Побрђе). Највећу густину насељености и даље имају катастарске општине које се налазе уз Ибарску магистралу, где се одвија интензивна привредна активност, па на 1 км² живи од 64 до 1.602,3 становника (Супње 1.602,3 ст/км², Рашка 1.318,5 ст/км², Вареве 831,6 ст/км², Баљевац 123,5 ст/км² и Биљановац 64,9 ст/км²). То је последица концентрације индустријских објеката, саобраћајница и других непољопривредних делатности, па се пораст густине насељености у градским и приградским насељима доводи у везу са бољим условима живота у односу на сеоску средину.

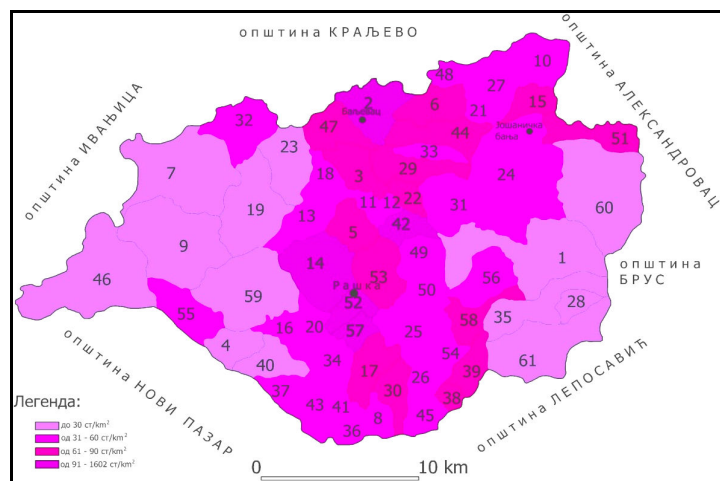
Табела 3. – Општа густина насељености по катастарским општинама 1961. и 2002.

Катастарска општина	1961.	2002.	Катастарска општина	1961.	2002.
Бадањ	11,3	2,6	Кремиће	31,0	5,1
Баљевац	118,3	123,5	Крушевица	39,0	12,8
Бела Стена	86,7	57,6	Пискања	69,1	38,1
Носољин	28,1	19,1	Кућане	55,3	15,9
Беоци	69,8	52,8	Милатковиће	41,5	26,6
Биљановац	68,0	64,9	Муре	79,0	58,5
Биниће	23,9	5,6	Поцесје	52,3	8,2
Гњилица	68,3	21,0	Луково	47,0	10,0
Боровиће	20,0	6,7	Радошиће	53,5	26,8
Боће	45,5	7,3	Раковац	72,1	1,1
Павлица	97,6	83,4	Туснић – Плавково	39,2	16,3
Брвеница	41,8	21,2	Плешин	20,2	6,7
Варево	373,3	831,6	Побрђе	85,3	99,7
Војмиловићи	64,8	21,4	Ново Село	86,6	47,6
Драганиће	43,3	121,7	Панојевиће	50,8	24,4
Градац	29,5	17,8	Рашка	453,8	1318,5
Жутице	66,2	58,2	Рвати	77,6	54,2
Зарево	20,6	5,6	Руднице	49,8	53,2
Јошаничка Бања	37,4	32,4	Себимиље	44,2	11,0
Казновиће	54,5	37,1	Семетеш	34,5	13,9
Карадак	46,7	26,3	Супње	153,2	1602,3
Ковачи	45,5	18,1	Тиоце	64,4	21,8
Лисина – Шипачина	25,6	15,3	Трнава	18,3	10,5
Корлаће	69,4	51,8	Црна Глава	20,5	7,8
Кравиће	77,2	25,8	УКУПНО	44,8	40,2

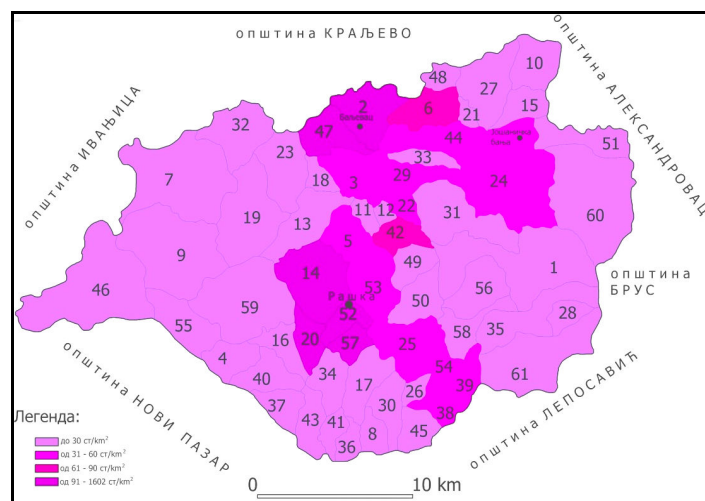
Извор: РЗС, 2004.

Скоро сва сеоска насеља општине Рашка по попису становништва 2002. године, припадају зони слабе насељености, која је у корелацији са слабом економском развијеношћу, утицала на одсељавање становништва ка граду. Најмању густину насељености имају катастарске општине у западном и североисточном делу општине Рашка који гравитирају Копаонику и Голији (Покрвеник 1,1 ст/км², Бадањ 2,6 ст/км², Кремиће 5,1 ст/км², Биниће 5,6 ст/км² и Црна Глава 7,8 ст/км²). Поменута села су на великим надморским висинама, удаљена од важнијих друмова и комуникација, па чак и без комуналне инфраструктуре (Пењишевић, И., 2010). Та изолованост је на изванредан начин онемогућила да се у њима развију поједине функције (здравствена, образовна, индустријска), што је било и главни разлог за емигрирање младог становништва.

Слика 1. – Територијални размештај становништва општине Рашка 1961.²

Слика 2. – Територијални размештај становништва општине Рашка 2002.

² 1 – Бадањ, 2 – Баљевац, 3 – Бела Стена, 4 – Бело Поље, 5 – Беоци, 6 – Биљановац, 7 – Биниће, 8 – Биочин, 9 – Боровиће, 10 – Боће, 11 – Брвеник, 12 – Брвеник насеље, 13 – Брвеница, 14 – Варevo, 15 – Војмиловиће, 16 – Вртине, 17 – Гњилица, 18 – Гостирадиће, 19 – Градац, 20 – Драганиће, 21 – Жерађе, 22 – Жутице, 23 – Зарево, 24 – Још. Бања, 25 – Казновиће, 26 – Карадак, 27 – Ковачи, 28 – Копаник, 29 – Корлаће, 30 – Кравиће, 31 – Кремиће, 32 – Крушевица, 33 – Куриће, 34 – Кућане, 35 – Лисина, 36 – Луково, 37 – Милатковиће, 38 – Муре, 39 – Ново Село, 40 – Носољин, 41 – Орахово, 42 – Павлица, 43 – Панојевиће, 44 – Пискања, 45 – Плавково, 46 – Плешин, 47 – Побрђе, 48 – Покрвеник, 49 – Поцесје, 50 – Радошиће, 51 – Раковац, 52 – Рашка, 53 – Рвати, 54 – Рудница, 55 – Себимље, 56 – Семетеш, 57 – Супње, 58 – Тиоце, 59 – Трнава, 60 – Црна Глава, 61 – Шипачина.

Табела 4. – Аграрна густина насељености у општини Рашка 1961, 1981. и 2002.

Година	Пољопривредне површине (ha)	Пољопривредно становништво	Аграрна густина (ст/ha)
1961.	34.568	17.615	50,9
1981.	33.947	5.901	17,6
2002.	33.345	1.365	4,1

Извор: СЗС, 1966; СЗС, 1984; РЗС, 2004.

У периоду 1961–2002. година, смањена је и *аграрна густина насељености* у општини Рашка, због миграција село – град и због запошљавања пољопривредног становништва у непољопривредним делатностима. Број пољопривредник становника на 1 ha пољопривредне површине, смањен је са 50,9 (1961) на 17,6 (1981), да би 2002. имао вредност од свега 4,1 ст/ha. Такође, смањен је и број пољопривредног становништва на 1 ha ораничне површине, са 248,2 (1961) на 83,4 (1981) и 20,2 ст/ha 2002. Године 1981. аграрна густина насељености у општини Рашка била је приближан нивоу у централној Србији, да би 20 година касније број пољопривредних становника на 1 ha пољопривредне површине био мањи за 2,5 пута од броја истих у централној Србији.

Концентрација становништва на једној страни и депопулација на другој страни, условили су неравномеран популациони развој градских и сеоских подручја. Да би се ови негативни демографски процеси ублажили, неопходно је предузети мере за побољшање услова живота људи на селу. Оне између осталог подразумевају:

- саобраћајно повезивање села са њиховим центрима и регионалним центром. Такође, потребно изградити телефонску мрежу на подручју катастарских општина које још увек немају телефоне (Покрвеник, Кремиће, Црна Глава и Раковац),
- на нивоу центара месних заједница и већих села треба отворити трговинске и занатске радње, како би се извршила децентрализација истих из градских подручја општине Рашка,
- стимулисање дневних миграната да остану на селу, путем давања стамбених кредита за изградњу индивидуалних сеоских домаћинстава и организовањем бесплатног превоза до радног места од стране предузећа где раде,
- унапређење пољопривредне производње организовањем шире мреже за откуп пољопривредних производа и обезбеђивање кредитних средстава за набавку механизације онима који желе да остану да раде и живе на сеоским подручјима општине Рашка (Стратегија одрживог развоја општине Рашка, 2009).

Број и величина домаћинстава

Динамичне промене броја становника општине Рашка одразиле су се и на промене броја домаћинстава, али за разлику од броја становника за

који је у целом послератном периоду карактеристичан пад, број домаћинства се повећавао. У периоду после Другог светског рата дошло је измена у структури и величини домаћинства општине Рашка. Бржи пораст броја домаћинства од броја становника објашњава се уситњавањем сеоских домаћинства путем деобе и преласком углавном младог становништва из сеоских насеља у градска (где је пораст становништва и домаћинства најинтензивнији) у којима су изгледи за запошљавање под дејством економског развоја далеко бољи.

Табела 5. – Кретање броја домаћинства у периоду 1948–2002. године

Ниво	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	Индекс 2002/1948
Општина Рашка	4.567	4.829	5.677	6.765	8.147	8.820	8.952	196,1
Градска насеља	450	591	710	1.242	2.607	2.814	3.024	672,0
Сеоска насеља	4.117	4.238	4.967	5.523	5.540	6.006	5.928	144,0

Извор: РЗС, 2004.

Од 1948. до 2002. године број домаћинства је повећан са 4.567 на 8.952 (индекс 196,1). Највиши индекси броја домаћинства у поменутом периоду јесу у насељима Супње (1.905,6), Рашка (465,8), Биљановац (334,5), Драганиће (315,6), Побрђе (269,1), Рудница (256,8), Јошаничка Бања (218,6) и Баљевац (137,7). Ово су углавном градска и приградска насеља у која су се после шездесетих година XX века доселили млади из сеоских подручја и овде основали своја домаћинства. Са друге стране, најмање индексе имају емиграциона насеља општине Рашка која су дубоко захваћена депопулацијом – Покрвеник (24,1), Поцесје (58,1) и Себимиље (72,2).

Табела 6. – Просечан број чланова домаћинства општине Рашка

Година	1948.	1961.	1981.	2002.
Број чланова	5,6	5,3	3,6	3,0

Извор: РЗС, 2004.

Интензивнији пораст броја домаћинства од броја становника у послератном периоду, пратио је процес опадања величине домаћинства изражене просечним бројем чланова. За 54 године, просечан број чланова домаћинства смањен је за 2,6 чланова (са 5,6 на 3,0). То је последица емиграција млађих чланова сеоских домаћинства, промене става о величини породице, запослености супружника, образовног нивоа и уопште због промене животног стандарда становништва.

Док се број домаћинства повећавао, просечан број чланова домаћинства се смањивао. На то указује структура домаћинства према броју

чланова, која се од друге половине XX века мењала у правцу повећања учешћа домаћинства са 1, 2, 3 и 4 члана, а смањивао се удео великих домаћинства са 5, 6, 7, 8 и више чланова. Према подацима пописа становништва 2002, најбројнија домаћинства у општини Рашка су са 2 и са 4 члана. Двочлане породице чине млади брачни чланови без деце који се после ступања у брак одвајају из шире породице и формирају посебно домаћинство. Ову категорију домаћинства чине и стари, чија су се деца одвојила или у случајевима када супружници немају деце, па је зато број ових домаћинства у сталном порасту.

Табела 7. – Промене броја чланова у домаћинству 1961. и 2002. године

Број чланова у домаћинству	1961.		2002.	
	број	%	број	%
1	461	8,2	1.564	17,5
2	487	8,6	2.348	26,2
3	655	11,5	1.557	17,4
4	914	16,1	2.171	24,2
5	796	14,1	747	8,3
6	741	13,1	408	4,6
7	576	10,1	115	1,3
≥8	1.037	18,3	42	0,5
УКУПНО	5.677	100,0	8.952	100,0

Извор: СЗС, 1966; РЗС, 2004.

Године 2002. у општини Рашка је са 8 и више чланова било свега 0,5% домаћинства. Њих чине најчешће три или четири генерације, при чему је син остао да живи на селу у заједници са родитељима, формирајући притом своју породицу. У овим случајевима није дошло до поделе на два домаћинства, мада најмлађи чланови најчешће живе у засебним кућама али у заједничком дворишту. Вишечлана домаћинства су различитог имовинског стања и углавном су то чисто пољопривредна или мешовита домаћинства.

Домаћинства са малим бројем чланова (до три члана) су у сталном порасту, али су она углавном са неповољном старосном структуром. Међу њима велики проценат заузимају самачка домаћинства и углавном их чине припадници мушког пола који су се на територију општине Рашка доселили ради запошљавања у привреди. На основу констатованог стања, депопулација и старење становништва могу само повећати уделе самачких и двочланих домаћинства у будућности (Ковачевић, Т., Бубало–Живковић, М., Кицошев, С., 2007). Све наведене промене које су се у другој половини XX века десиле у структури домаћинства општине Рашка, односе на бржи пораст броја домаћинства од броја становника и смањење просечне величине домаћинства. Оне су изазване развојем непољопривредних делатности и у функцији су њиховог развоја.

Закључак

Негативан природни прираштај, неповољна старосна структура становништва, депопулација села и опадање нивоа развијености индустрије кроз процес приватизације, представљају озбиљне проблеме са којима је општина Рашка суочена у првој деценији XXI века. Све до 1953. ово је било претежно аграрно подручје, које је имало релативно високу стопу природног прираштаја. Породице са великим бројем деце биле су у функцији развоја пољопривреде, која је била и основна привредна делатност. Развој заснован на пољопривредној производњи није могао да прати тековине савремене цивилизације. Последица тога била је емиграција становништва, због које је дошло до депопулације. Сви побројани фактори негативно су утицали на кретање броја становника и домаћинства општине Рашка, пре свега њених руралних делова. Из приложених табела и графикана можемо констатовати да је за период од 41 године (1961–2002), број становника општине Рашка опао за 2.875 лица или за -9,63%. По попису становништва 2002, доминирају двочлана домаћинства. Патријархална породица је нестала.

Због пада natalитета и пораста mortalитета, стопа природног прираштаја током друге половине XX је у сталном паду, а од 2000. године бележи и негативне вредности. То је један од крупнијих проблема, који представља неповољно обележје демографског стања општине Рашка на почетку XXI века. Уз то и савремена миграциона кретања млађег становништва према граду, довела су до редистрибуције natalитета и преношења центара репродукције са села на град. То је резултирало тиме да су поједина планинска села опустела – Покрвеник 11, Орахово 34, Луково 38 становника. Са друге стране, Рашка, Супње и Вареве у истом периоду су остварили значајан пораст броја становника, што се доводи у везу са повољним положајем ових насеља и развијеним функцијама у њима (индустријска, образовна, здравствена, саобраћајна, административна итд.). Овако различит темпо промене броја становника одразио се и на промену густине насељености и формирања две зоне: зона врло високе концентрације становништва (више од 100 ст/км²) и зона слабе насељености (мање од 30 ст/км²). У зони врло високе концентрације налазе се градска и приградска насеља, док се половина од укупног броја насеља, у првој деценији XXI века налази у зони слабе насељености. Ово је озбиљан проблем, који ако се не ублажи, врло брзо може довести до демографске угрожености руралних делова општине Рашка.

У том погледу, стручни тим Општине Рашка је урадио Стратегију одрживог развоја 2009–2019. године, у којој је планирана ревитализација сеоских насеља развојем туризма. Рурални туризам на овом подручју је за сада мањег обима, али се на њега гледа као на изузетно перспективну привредну делатност. Могуће га је развијати комплементарно са планинским туризмом, јер се овде већ дуго ради на производњи здраве и органске хра-

не која почива на производњи малина и боровница. Улагањем у развој руралног туризма могло би се задржати млађе становништво, али је основни предуслов за то изградња нове и подизање квалитета постојеће инфраструктуре у сеоским насељима општине Рашка.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Војногеографски институт (1970). *Топографска карта 1: 50 000, Лист Нови Пазар I*. (Број листа 580-1). Београд.
- Ковачевић, Т., Бубало–Живковић, М. и Кицошев, С. (2007). Промене броја становника, густине насељености и домаћинства у насељима планине Гоч. *Гласник Српског географског друштва*, 87(1), 97–107.
- Лугоња, А. и Гатарих, Р. Д. (2010). Демографске промене и територијалне импликације на простору Купрешке висоравни. *Демографија*, књ. 7, 161–176.
- Маринковић, Д. (2007). Детерминанте демографског развоја и перспективе становништва Републике Српске. У М. Годоровић (ур.), *Први конгрес српских географфа* (553–561). Београд: Српско географско друштво.
- Марковић, Ј. и Павловић, М. (1995). *Географске регије Југославије*. Београд: Савремена администрација.
- Милинчић, М. и Росић, М. (2001). Општина Рашка. У Стаменковић, С. и други (ур.), *Географска енциклопедија насеља Србије* (Посебна издања, књ. III, 429–451). Београд: Географски факултет и Стручна књига.
- Павловић, Р. (1995). *Становништво и насеља општине Рашка у функцији привредног развоја*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Пењишевић, И. (2010). *Фактори и правци регионалног развоја Рашког краја*. Београд: Географски факултет, магистарски рад.
- Републички завод за статистику Србије. (2003). *Општине у Србији 1961–2002*. Београд.
- Републички завод за статистику Србије. (2004). Пољопривредно становништво. У *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. години* (књига VII). Београд.
- Републички завод за статистику Србије. (2004). Упоредни преглед броја становника и домаћинства 1948–2002. године. У *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002. години* (књига IX). Београд.
- Савезни завод за статистику. (1966). Домаћинства и становништво према карактеристикама домаћинства. У *Попис становништва 1961. године* (књига IX). Београд.
- Савезни завод за статистику. (1966). Пољопривредно становништво. У *Попис становништва 1961. године* (књига XV). Београд.
- Савезни завод за статистику. (1984). Пољопривредно становништво. У *Попис становништва, домаћинства и станова 1981. године*. Београд.
- Социо-економска анализа општине Рашка. (2008). *Регионална агенција за економски развој Шумадије и Поморавља*.
- Спалевић, А. (2009). Могућности за развој руралног подручја у Републици Србији. *Зборник радова географског института „Јован Цвијић”, САНУ*, 59 (2), 133–148.
- Стратегија одрживог развоја општине Рашка 2009–2019. године. (2009). *Општина Рашка и невладин организација ”ПРО”*.
- Теренска истраживања аутора.

**Ivana Penjišević
Aleksa Popadić**

**CHANGES IN NUMBER OF POPULATION, POPULATION DENSITY AND
HOUSEHOLDS IN THE SETTLEMENTS OF RASKA
MUNICIPALITY 1948–2002. YEAR**

Summary

Negative population growth, unfavorable age structure, rural depopulation and the decline in the level of industry development caused by privatization represent serious issues that the municipality of Raska faces with in the first decade of the twenty-first century. All listed factors have affected population and households, especially in rural parts of the municipality. During the analyzed period (1948–2002), the villages did not have developed activities that would keep the population freed from agricultural activities. As a result, emigration occurred and lead to depopulation. Strong population decline in rural areas was followed by concentration in urban and suburban areas. Although the significant number of labor force and population at reproductive age left rural settlements of the Raška municipality, it is probable that population decline will continue, due to negative trends in population. The improvement of living and working conditions, as well as the rural tourism development could encourage young people to stay or even return to rural settlements.